
“TARİHİMİZLE YÜZLEŞMEK”^{*} ÜZERİNE BAZI NOTLAR

Mehmet Öz^{**}

“Tarihle yüzleşmek” son yıllarda giderek daha fazla kullandığımız bir ifade... Ermeni Soykırımı iddiaları ve bunun çeşitli yansımalarının yanında, Kürt meselesi, Alevîlik vb. gibi kimlik, kültür ve siyaset meseleleri açısından hayati önemi haiz konuların gündeme gelişi, ister istemez tarihe baş vurmamızı zorunlu kılıyor. İşte bu noktada da “tarihin kullanımı” meselesi gündeme geliyor. Tarihçiler ve tarih felsefecileri tarihin “faydaları” ve “kullanımı” konularını çokça irdelemiş bulunuyorlar. Burada bunların üzerinde duracak değilim. Fakat bir bilim alanı olarak tarihte, “nesnellik” ve “tarafsızlık”ın sınırlıkları bulunduğu hususu üzerinde aşağı yukarı bir ittifak vardır. (XX. Yüzyıl tarihçiliğinde büyük ölçüde “görelî” tarih anlayışı egemendi; gerçi asrın son çeyreğinde post-modernist anlayış bunu en uç noktalara taşıdı ama bu, akademik tarihçilerin fazla itibar etmediği bir yaklaşım oldu.) Bu teorik spekülasyonlar bir yana, burada asıl üzerinde durulması gereken nokta, tarihin tahrifi veya saptırılmasıdır. Bu, bilinçli yapıldığı zaman geçmiş tanınmaz hale gelebilir. Öte yandan, tarihin kullanımında ise, mesela “millî devlet” ya da “milliyetçilik” açısından tarihin araçlaştırılmasını eleştirenler pekâlâ tarihin, “hümanist” ve “barışçı” bir dünyanın kurulması için araç olarak kulla-

^{*} Emre Kongar, *Tarihimizle Yüzleşmek*, İstanbul 2006, Remzi Kitabevi, 245 s.

^{**} Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

nulmasını yeğleyebilirler. Demek ki, bu konuda tavrımızı çoğunlukla tarihin bizatihi "kullanımı" değil, "ne için" kullanıldığı belirlemektedir.

Ülkemizde son yıllarda tarih alanında yapılan hem akademik hem de popüler nitelikli yayınlarda bir artış var; bu artışın tarih bilincimiz üzerinde ne gibi etkiler yaptığını henüz bilmiyoruz. Şurasını rahatlıkla söyleyebiliriz: Akademik gelenekten gelen tarihçiler içinde, tarihin popüler bir biçimde anlatımını başarmış kişiler çok azdır (İlber Ortaylı hocamız bu tarzın başarılı bir istisnasıdır). Halbuki tarihî bilgi birikiminin bir şekilde vulgarizasyonu hem faydalı hem de gerekli bir uğraştır. Akademik disiplin dışındaki tarihçiler arasında veya tarihi popülerize eden gazeteci-yazarlar arasında bu işi başarıyla yapanlar da istisna teşkil eder. Burada mesele, bir bilim disiplini olarak tarihin yöntemi olan "eleştiri"nin, yeterince dikkate alınmaması, bir takım "ikincil" kaynaklardan derlenen bilgilerin "seçici" bir yaklaşımla "maksada muvafık" olarak bir yoruma tabi tutulmasıdır. Diğer sosyal bilim alanlarına mensup olup tarihe yaklaşanların yöntembilim açısından hiç şüphesiz avantajları vardır. Hatta, tarihçilerin göremediği bir takım yapısal veya uzun döneme ait tarihî eğilimleri yorumlama konusunda, mensup oldukları alanlarda geçerli modeller ve kavramları kullanmaktan kaynaklanan üstünlükleri olduğu dahi tartışılabilir. Fakat her halükârda tarihe "dışarıdan" giren herkesin tarihte kaynak kullanımı, kaynak tenkidi, olayların bağlamlarına yerleştirilmesi, olay ve olgulara ait oldukları zaman ve zemin pence-resinden yaklaşılması gibi konularda son derecede dikkatli davranmaları elzemdir.

Bu çerçevede, tanınmış sosyal bilimcilerimizden Emre Kongar'ın "Tarihimizle Yüzleşmek" adlı kitabının bir değerlendirmesini yapmaya çalışacağız.. Eserde, yazarın şimdiye kadar "genellikle ya dışlanmış ya da sapıtırılmış gerçekler"i ele aldığı ifade ediliyor (s. 16). Tarihe bakışta -kasıtlı veya cehaletten kaynaklanan- üç sistematik yanlışla ilgili tespitine yüzde yüz katıldığım Kongar'ın bu konulardaki örneklemelerinde, kendisinin sadece "bilimsel ölçütler"le hareket ettiğine inanmamız ise çok zor. Her şeyden önce kitap aslında günümüzün bir takım problemlerinin etkisi altında yazılmış; konu seçimleri ve kurgu bunu ortaya koyuyor. Günümüz Türkiye'sindeki "laik kesim-dinci kesim" ikiliğini kitap boyunca hissediyorsunuz. Kongar Hoca, bazen "hem nalına hem muhına" tavrını gösterir gibi olsa da çoğunlukla safını belli ediyor. Bu durumda kitabın baştan yaptığı seçmelerle belli bir sonuca ulaşmak üzere kurgulanmış olduğu intibasını ediniyorsunuz. Hele kitabın sonundaki "Bitirirken: Yanlış Önerme, Soru ve Söylemlere Doğru Yanıtlar" başlığı altındaki tartışma bunu apaçık ortaya seriyor (Tabii yanlış soruya veya

önermeye nasıl doğru cevap verilebildiğini tam olarak anlayamadığımı itiraf ediyorum).

Şimdi bu genel ifadeler dışında kitaba biraz yakından eğilelim ve Sayın Kongar'ın iddia ettiği gibi çalışmasında "ancak doğruluğu, gerçekliği kabul edilmiş" bilgilerin mi kullanıldığına (s. 9) ve de Kongar Hocanın, bizzat kendisinin eleştirdiği ideolojik saptırma, olayları bağlamı dışında değerlendirmeye ve geçmişi günümüz kavramlarıyla irdeleme gibi "tuzak"lara düşmekten her zaman kurtulup kurtulamadığına bakalım. Burada kendimi uzmanlık alanım gereği kuruluştan XVIII. Yüzyıla kadar Osmanlı tarihi ile sınırlı tutmak istiyorum ama Türklerin İslamlaşması gibi lisans derslerimde çokça üzerinde durduğum bir meseleyi atlamak da istemem. Yine resmî tarihle ilgili bir iki iddia bağlamında XIX. Yüzyıldan da örnekler vereceğim.

Bir tarihçi değil, toplumbilim öğrencisi olduğunu ifade eden ve güvenilir kaynaklara dayalı olarak elde ettiği verileri belli bir sistematik dahilinde yorumladığını belirten Kongar Hoca, daha ilk yazısında bir hüküm cümlesini başlık olarak kullanır: "*Türkler Müslümanlığı Kılıç Zoruyla Kabul Etmişlerdir*" (s. 17). Buradaki kaynağı, tarihin saptırılması ve ideolojik kullanımı konusunda örnek gösterilecek eserlere imza atan bir isimdir: Erdoğan Aydın (s. 19).¹ Resmî tarihin Talas Savaşı ile ilgili anlatımını eleştiren Hoca, VIII. Yüzyıl başlarında Emevîlerin Türklerle Müslümanlığı zorla kabul ettirdiğini, hatta bunun "tarihsel bir gerçek" olduğunu ileri sürer. Halbuki Kongar Hoca biraz dikkatli davransa "gerçeğe" yaklaşacaktır. Bu iddianın yer aldığı sayfadan birkaç sayfa sonra (s. 24) "*X. Yüzyıldan itibaren Türklerin Müslümanlığı kabul etmesiyle İslam tarihinde yepyeni bir sayfa açılmıştır.*" diyen Kongar, acaba X. Yüzyılda hangi Arapların Türkleri zorla İslamlaştıklarını söylüyor? Siyasî-askerî açıdan zayıflamış ve periferisinde birtakım bağımsız veya yarıbağımsız devletlerin ortaya çıkmasını engelleyememiş Abbasî hilafeti İtil/Volga boylarındaki Bulgar Türklerine nasıl zorla Müslümanlığı kabul ettirebilirdi? Ya da, 945 yılından itibaren Tuğrul Bey'in 1055'de Bağdat'a gelişine kadar Şii Büveyhoğullarının gölgesinde halifelik yapan Abbasîler hangi güçleriyle İran'da Samanîlerle sınırdaş olan Karahanlılara İslam dinini zorla kabul ettirebilirdi? Türklerin İslamlaşma serüveninin tarihine geniş bir perspektiften bakıldığında VIII. Yüzyıl başlarında Emevîlerin yaptıkları zorlama-

¹ Geçenlerde (2006 Haziran ayı başları) TÜBA'nın kendisine verdiği ödülü almak için Türkiye'ye geldiğinde CNN Türk'te Ahmet Hakan'ın programına çıkan tanınmış Osmanlı tarihçisi Carter Findley'e Ahmet Hakan herhalde Emre Kongar'ın kitabından mülhem olarak Türklerin genellikle zorla İslamlaştırıldığı kanaati hakkında görüşünü sorunca Prof. Findley'in çok şaşırıldığını, daha sonra kendisini toparlayarak böyle bir şeyin mümkün olamayacağını söylediğini hatırlıyorum. Sanırım bu yeni "buluş" umuz onu epeyce hayrete düşürmüştü.

ların Türkler arasında Müslümanlığın kitlesel düzeyde yayılması sonucunu doğurmadığı, bu anlamda İslamlaşmanın, savaşlar, komşuluk ilişkileri, ticaret, gezgin dervişler gibi faktörlerin etkisiyle, başta Volga (İtil) Bulgar Devleti ve bilahare Karahanlılar zamanında bizzat Türk devletlerinin yöneticilerinin inisiyatifiyle başladığını ve birkaç yüzyıl sürdüğünü söyleyebiliriz.²

Kongar'ın en fazla vurguladığı hususlardan birisi de, Arap Müslümanlığı-Türk Müslümanlığı farkı ve "*din kisvesi altında tarihimizi etkileyen Arap Emperyalizmi*" dir. Bu bakış açısının hangi bilimsel verilere ve tespitlere dayandığını anlamak zor. Türkler İslamlaşınca doğal olarak Fars ve Arap kültürleriyle temasa geçtiler ve kültürel alanda birtakım etkileşimler vuku buldu. Ne var ki, Hocanın da belirttiği gibi Türkler İslam dünyasına gelince siyasî egemenliği ele geçirdiler ve hatta iddiaya göre "ilk laiklik tohumlarını" ektiler. Tabii Hoca ilk başta hatırlattığı ilkeleri unutmuyor ve Tuğrul Bey ve Selçuklular ile İslam dünyasında ortaya çıkan ikili otorite olgusunun (aslında bu da daha önce başlamıştır) "*bugünün kavramlarıyla bir laiklik*" olmadığını ama "*bir anlamda İslamda laikliğin geleneksel temeli*" sayılabileceğini söylüyor (s. 22). Kanaatimce gerek Selçukluların bu durumunun gereksé Osmanlılardaki örfî hukuk uygulamalarının bir laiklik temeli olarak algılanması tam da geçmişin günümüz kavramlarıyla açıklanmasının örnekleridir. Öte yandan, farklı toplumların, farklı toplumsal tabakaların dinleri ve ideolojileri farklı düzeylerde ve şekillerde algılaması ve bu çerçevede bir dinin çeşitli yorumlarının olması son derecede olağandır. Ancak Türk Müslümanlığı-Arap Müslümanlığı tartışmalarını veya karşılaştırmalarını tarihî ve sosyolojik esaslara dayalı olarak yapmak başka, bir zıtlık ve ideolojik çekişme unsuru olarak kullanmak başkadır. Neticede İslam dini Arap toplumu içinde çıkmıştır ama evrenseldir. Arap emperyalizmi ifadesinin kültürel bağlamda kullanıldığı anlaşılıyor; aksi takdirde Selçuklulardan itibaren İslam dünyasında Türklerin siyasî egemenliği ele geçirdiği hatırlanırsa ve de Emre Hocanın Osmanlı'nın emperyalist olduğu fikrine itibar edersek Arapların bizleri emperyalizmle suçlaması beklenebilir.

² Tarihte Müslümanlığı resmen kabul eden ilk Türk Devleti olan Volga Bulgarları ile ilgili olarak İbn Fazlan'ın seyahatnamesine bakılabilir. Karahanlılarda ise hanedan mensuplarından Satuk Buğra'nın İslamiyeti kabul etmesi ve devletin kalan kısımlarında da yayması hakkında *İslam Ansiklopedisi*'ne bakılabilir. Karahanlı Devleti hakkında yeni ve özgün bir çalışmada bu devletin hükümdarlarının unvanlarında Türk kelimesinin kullanılmasından hareketle Türk Hakanlığı olarak adlandırılması gerektiği ileri sürülmüştür. (Ö. Soner Hunkan, *Orta Asya'da İlk Müslüman Türk Devleti Türk Hakanlığı (Karahanlılar)-Kuruluş-Gelişme-Çöküş*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2005.

Kitaptaki bir iddia da Celalî isyanlarının dinsel-mezhepsel özelliklerinin resmî tarih tarafından pek ortaya konulmadığıdır. Resmî tarih denilince aklima Lise kitapları geliyor, ama onlardan önce akademik tarihçiliğin ürünlerine baktığımızda manzara şudur. Celalî isyanlarına adını veren Bozoklu Celal'in isyanında dinî-mezhebî bir yön vardır; tıpkı Yavuz ve Kanunî devrindeki diğer bazı isyanlar gibi. Resmî tarih de akademik eserler de bunu yazar. Fakat asıl Celalî İsyancı XVI. yüzyıl sonlarında ve XVII. yüzyıldaki isyanlara denir ve bu konudaki iki önemli ve kaynaklara dayalı araştırma,³ bunların daha ziyade tımarları ellerinden alınmış sipahiler ve savaşlardan sonra terhis edilen sarıca ve sekban taifesi tarafından çıkarıldığı konusunda hemfikirdir.

Tabii buradaki asıl mesele şu hükümde düğümlenmektedir: "*Endüstri Devrimi'ne kadar geçen dönemde- dünyadaki iç ve dış savaşların hemen hemen hepsi ya din ya da mezhep ekseninde beliren kutuplaşmaları yansıtır. Çünkü o dönemin 'siyaseti' din ve mezhep çizgisinde yapılmaktadır.*" (s. 27) Halbuki biraz ileride şu satırlar yer alacaktır (s. 41): "*ne yazık ki, İslamcı-Türkçü "resmî tarih" anlayışı, Müslümanlar arası çatışmaları örtbas eğiliminde olduğu gibi, Türk beyleri arasındaki rekabeti de tarihin stratejik öğelerinden biri olarak ele alma eğiliminde değildir.*" Böylece Türkler arasında salt mezhep farklılığından kaynaklanmayan çatışmaların varlığı da teslim edilmektedir. Bunun sadece Türk tarihi için değil diğer toplum ve ülkelerin tarihleri için de geçerli olduğunu biliyoruz. Burada Hocanın hakkını da teslim edelim: Bu çatışmaların aslında siyasî olduğuna, bunun da din ile ifade edildiğine değiniyor ve Cumhuriyet devrinde egemenliğin laiklik temelinde dayandırılmasından dolayı "*Bağımsızlık Savaşı'mızda dinsel öğelerin oynadığı rolün derinliğine irdelenme*" diğini vurguluyor. (s. 32).

Emre Hocanın resmî tarih tarafından pek değinilmediğini ifade ettiği bazı hususlar konusunda Lise Tarih⁴ kitaplarına baktığımızda, müfredat sınırlaması sebebiyle zaten konuları çok özet ve seçici olarak vermesi gereken kitaplarda bahsedilen konulara değinildiğini gördüm. (Burada tabii resmî tarihin Lise Tarih kitaplarına indirgenip indirgenemeyeceği sorgulanabilir ama toplumun geneline hitap etmesi bakımından İlköğretim ve Ortaöğretim

³ M. Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası-Celalî İsyancıları*, Bilgi yayınevi: Ankara 1975; W.J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyancı, 1591-1611*, çev. Ülkün Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul 2000.

⁴ Atıflar, 1996-2001 arasında okutulan ve yazarları arasında bulunduğumuz bir ders kitabına yapılacaktır (M. Altay Köymen vd., *Lise II Tarih, Ülke Yayınları*). Bu kitabın esas aldığı müfredatı hazırlayan komisyonun (K. Y. Kopruman, B. Yediyıldız vd.) yazdığı kitaplarda da (Lise 1 ve 2 Tarih, Ankara 1993) aynı hususlara değinilmiştir.

kitaplarının dikkate alınması en sağlıklı yol olarak görünüyor.) Resmî tarihin bazı "gerçekleri" gizleyip gizlemediği veya saptırıp saptırmadığı tartışılabilir. Bununla birlikte, kusurları ve tartışılacak yönleri bir yana, resmî tarihin veya ders kitaplarının doğru dürüst incelenmeden tenkit edilmesi ve a-deta günah keçisine dönüştürülmesi de sağlıklı bir perspektif edinilmesine yardımcı olmayacaktır. Şimdi, kitapta resmî tarihin üzerinde durmadığı iddia edilen meselelerden bazalarına bakalım.

"Anadolu'nun Türkler Tarafından fethinde Dördüncü Haçlı Seferinin Rolü" adlı kısımda, Dördüncü Haçlı Seferinin Bizans'ı zayıflatması vurgulanırken, üstelik kitapta anlatılan Haçlı Seferlerinin başlamasıyla Selçuklu fetihlerinin aksamaması, hatta gerilemesi olgusu üzerinde yeterince durulmuyor. Resmî tarihin Osmanlı'nın kurulduğu ortamı yeterince doğru biçimde anlatmadığı ifade ediliyor ama bütün bunlar (F. Köprülü'den beri) tarihçiler tarafından bilinir ve Osmanlı'nın güçlenmesinde Bizans'ın zayıflaması ve Balkanlar'daki parçalanmış siyasî yapının oynadığı rol anlatılır. Ancak bunların yeter şart olmadığı, başka etkenlerin de önemi herhalde kabul edilmelidir. Lise II Tarih kitabında (Köymen vd.), Osmanlı Beyliğinin kurulmasına girilirken önce "XIV. Yüzyılın Başında Yakın Doğu ve Avrupa" başlığı altında siyasî, sosyal ve iktisadî manzara kısaca özetlenir ve şu ifade yer alır: "Haçlı seferleri, taht kavgaları Bizans İmparatorluğu'nu yıpratmıştır" (s. 16).

"Osmanlı İmparatorluğu Bizans'ın Desteğiyle Kuruldu" başlıklı kısımda Orhan Bey'in evlilik politikası ile Osmanlıların Rumeli'ye geçişleri ve bunun etkileri anlatılmaktadır. Bütün bu ayrıntılar başta İ. H. Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Tarihi* olmak üzere akademik çevrelerce yazılan genel nitelikli eserlerde dahi vardır. Lise kitaplarında konular çok özet anlatıldığından sadece Rumeli'ye geçişte Bizans İmparatorunun talebinin kabul edilmesi üzerine İmparatorun Çimpe'yi askerî üs olarak verdiği anlatılır (s. 20).

Hoca'nın resmî tarihe itirazlarından biri de Ankara Savaşı ile ilgilidir. Resmî tarihin Ankara Savaşında Osmanlıların yenilgisinde Anadolu beylikleri arasındaki rekabetin etkilerini dillendirmediği, asıl yenilgi nedeni bu beyliklere ait kuvvetlerin Timur'un yanında olan beylerinin yanına geçmesi olduğu ifade ediliyor (s. 41). Halbuki gerek akademik eserlerde gerekse Lise düzeyindeki ders kitaplarında bu hususlar, tam da Kongar'ın dediği şekilde yazılıdır. Hem MEB tarafından hazırlanan Tarih II'de (s. 16-17) hem de Köymen vd. tarafından hazırlanan Tarih II kitabında Timur tarafına geçen birliklerin rolü belirtilir.⁵

⁵ "Timur'un ele geçirdiği toprakların beyleri Yıldırım'a, Yıldırım'ın ele geçirdiği toprakların beyleri de Timur'a sığınmış ve her iki tarafı da kışkırtmaya başlamıştı.(...) Bazı birliklerin Ti-

Resmî tarihin bahsetmediği olaylardan biri olarak Takiyettin'in kurduğu gözlemevinin yıktırılması anlatılmaktadır (s.60-63). Halbuki bir Lise II Tarih (Köymen vd.) kitabında şu cümleler vardır: "Takiyüddin en büyük Osmanlı astronom ve matematikçisi olarak bilinir. III. Murad'ın izniyle bir rasathane kurdu (1579). Rasathane bir yıl sonra, bürokratik çekişmelere âlet edilerek "uğursuzluk" gerekçesiyle yıktırıldı. Bu rasathane Türkiye'de Osmanlı devrinin son gözlem evi olmuştur." (Ayrıca kitapta Takiyüddin ve arkadaşlarını rasathanede çalışırken gösteren bir minyatür yer almaktadır) Aynı konu Milli Eğitim Bakanlığı yayını olan Tarih II'de şöyle nakledilir: "Takiyüddin Mehmed, Hoca Sadeddin Efendi'nin yardımlarıyla İstanbul'da bir rasathâne kurdu (1578). Ne yazık ki bu rasathâne uzun ömürlü olmadı. Gökleri incelemenin uğursuzluk getireceği ileri sürülerek, yıktırıldı (1580)."⁶

Resmî tarihe bir başka itiraz Kırım Savaşı ile ilgilidir:

"1853'te başlayıp 1856'da biten bu savaş, genellikle "resmi tarih" tarafından, Osmanlı'nın Ruslara karşı kazandığı bir zafer ve imparatorluğu yeniden Avrupa'nın büyük devletleri arasına sokan bir olay olarak görülür.

"Oysa durum bambaşkadır.

"Kırım Savaşı, Osmanlı mali, siyasi ve fiili çöküş sürecine yol açan mekanizmayı yani dış borç batağını başlatan ve böylece sonuç olarak imparatorluğun tarih sahnesinden silinmesine yol açan savaştır."

Lise II Tarih kitabına (Köymen vd.) bakalım:

(Rusya) "Küçük Kaynarca Antlaşması'na dayanarak Osmanlı Devletindeki Ortodoksların korunması hakkını istedi. Teklif Osmanlı devleti, İngiltere ve Fransa tarafından reddedildi. (...) İngiltere, Fransa ve İtalyan Birliğini kurma yolunda olan Piyemonte, Osmanlıların yanında yer aldı. (...) 1856'da Paris Antlaşması imzalandı. Buna göre, Osmanlı Devleti bir Avrupa devleti sayılacak vs." Biraz aşağıda ise şu ifadeler var: "Osmanlı Devleti, tarihinde ilk defa Kırım Savaşı sırasında borçlanmıştı." (siyah orijinal) Dış borçlar konusu ise İktisadî Hayatın anlatıldığı kısımda ayrıca açıklanır (s. 241).

Emre Hocanın Duraklama devrinin başlangıcı olarak Gözlemevinin yıktırılmasını ve özellikle de Osmanlı devletinin yıkılış tarihi olarak Düyun-ı Umumiye'nin kuruluş ve Atatürk'ün de doğum yılı olan 1881'i teklif etmesi,

mur tarafına geçmesi üzerine Osmanlı ordusu yenildi" (MEB Tarih II, s. 17). Köymen vd.'nin hazırladığı kitapta da fillerin etkisinden, Kara Tatarların Timur safına geçmesinden bahsediliyor ve devamla, "Aynı zamanda sağ kanatta bulunan Anadolu eski beyliklerinden kalan askerler, beylerinin bayraklarını gördükleri Timur saflarına katıldılar." (s. 27)

⁶ Tarih 2, M.E.B. Devlet Kitapları, Ankara 1993, s. 151.

kitap içindeki ilginç yorumlar... Ancak Osmanlı'nın çöküş sebepleri üzerindeki analizi hem doğruları hem de yanlışları içermesi bakımından üzerinde durulmayı hak ediyor.

Emre Kongar haklı olarak, İmparatorluğun doğal sınırlarına ulaşmış olması, İslam dini yüzünden geri kalındığı şeklindeki argümanları eleştiriyor ama birinci argümanın "resmî tarih" in bir açıklaması olduğu iddiası tam olarak doğru değil. Evet, resmî tarih eserlerinde İmparatorluğun çok geniş sınırlara ulaşmasının doğurduğu meseleler üzerinde durulur ama bu fikir Bernard Lewis gibi Şarkiyatçılardan alınmıştır. Lewis, Modern Türkiye'nin doğuşunda aynen şöyle der: "İmparatorluk onaltıncı yüzyılda, yayılışının fiili sınırlarına ulaştı ve aşamayacağı engellerle karşı karşıya geldi."⁷ Bu gerekçe, diğerleriyle birlikte düşünüldüğünde makul bir açıklama sayılabilir. Burada kastedilen İmparatorluğun imkânları ile sınırdaş hale geldiği devletlerin ve ya coğrafi şartların arz ettiği zorluklar arasındaki ilişkidir.

Kongar'ın üzerinde durduğu, Amerika'nın keşfi ve diğer coğrafi keşiflerin Osmanlı üzerindeki olumsuz tesirleri konusu tarih yazıcılığında uzun yıllardır bilinen ve çokça tekrarlanan bir tema... Merhum Sabri Ülgener'in *İktisadî Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası* adlı eseri⁸ (ilk kez 1951'de yayımlandı), Osmanlı'nın iktisadî çöküşünü açıklamada bu faktörü esas alır. Yazarın, Osmanlı'nın bu sürecin dışında kalışına dair açıklamaları makul; ancak şunu hatırlatmak gerekir ki, son 20-30 yıldır Osmanlı tarih yazıcılığı bu keşiflerin Osmanlı'nın transit ticaretini önceden zannedildiği ölçüde olumsuz etkilemediğini gösteren ürünler ortaya koydu.⁹ Burada belki esas üzerinde durulması gereken nokta, Avrupa'daki bilim ve sanayi devrimlerinin ne derecede coğrafi keşiflerle bağlantılı olduğudur.

"Osmanlı İmparatorluğu Neden Çöktü?" sorusunun ele alındığı bu kısmında asıl tartışmalı hüküm, "Osmanlı'nın Değişmezliğe Dönük Yapısı, Onun, Yeniliklere Uyum Sağlamak Yerine Yozlaşmasına, Sisteminin Çökmesine Yol Açtı" alt başlığıdır (s. 80). Emre Hoca'nın 1970'lerden bu yana Osmanlı sisteminin "esnek yapısı", "pragmatizmi" vb. hakkında üretilen literatürü göz ardı ettiği, bu konuda ürün veren bazı yerli ve yabancı tarihçilerin Osmanlı'nın XVII. ve XVIII. yüzyıllarda sistemini değişen şartlara "intibak" ettirmede büyük ölçüde başarılı olduğu yönündeki kanaatlerini paylaşmadığı anlaşıl-

⁷ B.Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. M. Kıratlı, 2. bs., Ankara 1984, s. 24.

⁸ İkinci ve gözden geçirilmiş bs. İstanbul 1981.

⁹ Genel olarak bkz. S. Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, ed. H. İnalcık-D. Quataert, İstanbul 1997, c. II, s.601 vd.

maktadır.¹⁰ Yine bu kısımda Osmanlı'nın, yumuşak bir tarzda da olsa, "emperyalist" oluşuna "cizye" vergisinin kanıt olarak gösterilmesi pek anlaşılabilir değildir. Bu vergi İslam hukuku çerçevesinde ehl-i kitap gayrimüslimlerden alınan bir vergidir ve bunu ödemek karşılığında gayrimüslimler devletin korumasını kazanırlardı. Osmanlı'nın cizye geliri yüzünden Balkan halklarının kitleler halinde Müslüman olmasını istemediği fikri tartışılabilir ama burada bir engelleyici siyaset izlenmediğinin vurgulanması lazım. Hatta, Müslümanlığa geçenlere yapılan yardımlar dikkate alındığında Osmanlı'nın İslamlaşmayı teşvik ettiği de iddia edilebilir. Fakat bütün bu tartışmalarda zamana, döneme, bölgeye vb. bakmak gerekir. Yani İmparatorluğun, bu gibi hususlarda, kuruluşundan yıkılışına kadar yeknesak siyaset izlediği gibi tarih-dışı bir yaklaşımla bu meseleleri anlamak imkanı yoktur.

Kitabın kalan kısımları üzerinde de durulabilir ama biz kendi uzmanlık alanımızın dışına fazlaca taşmadan bu değerlendirmemizi bitirmeyi uygun buluyoruz. Yalnızca, II. Abdülhamid, Millî Mücadele, Cumhuriyet, Çokpartili dönem, Menderes ve 27 Mayıs gibi konularda zaman zaman isabetli ama çokça da pek katılmadığım görüşler ileri sürüldüğünü, burada da Türkiye'deki mevcut kutuplaşma eğilimlerinin etkisinin fazlaca hissedildiğini söyleyebilirim. Sonuç olarak Sayın Emre Kongar, didaktik bir üslupla gerçekten rahat okunabilir bir kitap yazarak tarihimizin önemli bazı meseleleri hakkında yorumlar yapmıştır. Bu yorumların bazen isabetli bazen de -bizce- isabetsiz olması gayet olağandır. Ne var ki Hoca'nın kendi yorumlarını "doğrular" olarak takdim etmesi, eserindeki polemikçi üsluba rağmen kendi söylediklerinin "bilimsel" niteliğini ısrarla vurgulaması ve kendisinin daha kitabın başında vurguladığı metodolojik ilkeleri zaman zaman göz ardı etmesi kitabın "güvenilirliği"ni azaltmaktadır.

Hamiş: Bu makaleyi yazmayı bitirdiğimde (25 Temmuz 2006) Google'da "Emre Kongar Tarihimize Yüzleşmek" ifadesi için 90.000'in üzerinde sonuç buldum. Daha önce yayınlanan Halil İnalçık hakkındaki söyleşi kitabı (*Tarihçilerin Kutbu-Halil İnalçık Kitabı*, söyleşi: E. Çaykara, Türkiye İş Bankası Yay., İst. 2005) hakkında, "Halil İnalçık Tarihçilerin Kutbu" ifadesini kullandığımda 961 (yazı ile dokuz yüz altmış bir) sonuç, İlber Ortaylı'nın "Os-

¹⁰ Bu yöndeki bazı makalelerin yer aldığı bir derleme için bkz. Mustafa Armağan, *Osmanlı Geriledi mi?*, İstanbul 2006. Bir kısmı bu derlemede yer alan konuya dair literatür ve yeni yaklaşımlar hakkında kısa bir değerlendirme için bkz. Mehmet Öz, "Onyedinci Yüzyılda Osmanlı Devleti: Buhran, Yeni Şartlar ve İslahat Çabaları Hakkında Genel Bir Değerlendirme", *Türkiye Günlüğü*, sayı 58 (1999), ss. 48-53.

manlı'yı Yeniden Keşfetmek" kitabı için ise 32.000 sonuç çıktı. Bu sonuçlar, yazıya başlarken ifade ettiğim tarihin popülerleştirilmesi konusundaki düşüncelerimi teyit ediyor ama Türkiye'de tarih denince ilk akla gelmesi gereken ismin düşük reytingine bakınca okur-yazar taifesinin vaziyeti hakkında derin derin düşünmemizi de icap ettiriyor.